

ВОЛИНСЬКА ГУБЕРНІЯ У ВСЕРОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПІДГОТОВЧИХ ПРОЦЕСАХ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті піддано аналізу головні тенденції розвитку Волинської губернії в останній передвоєнний рік. Розглядаються події, які мали місце на теренах Волинського краю напередодні Першої світової війни: насичення регіону військовими підрозділами, проведення навчань із перевірки мобілізаційної готовності волинських повітів, підготовка населення краю до прогнозованих військових потрясінь. Звернуто увагу на передвоєнну дислокацію військових підрозділів Російської імперії на території Волинської губернії.

Ключові слова: Волинь, Волинська губернія, мобілізація, Російська імперія, Перша світова війна, збройні сили.

Постановка проблеми та її актуальність. Напередодні Першої світової війни життя населення Волинської губернії зазнало змін, які характеризувалися відчуттям наближення воєнного лихоліття. Зміни у щоденному устрої місцевих жителів, викликані передвоєнними приготуваннями, поступово почали негативно відбиватися на господарстві краю й добробуті волинян. Економіка волинського терену (сільськогосподарського за своєю спрямованістю) працювала у максимальному режимі. Особливо це помітно, якщо врахувати, що значна частина волинських сільських господарств були дрібновиробничими, позбавленими залучення до сільськогосподарських процесів механізованих пристроїв і відповідної техніки.

Зазначимо й про те, що тенденція переважання сільськогосподарського виробництва над промисловим у бік його збільшення чітко проглядалася зі сходу на захід Волинської

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних наук та суспільних відносин, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», м. Луцьк.

© Дем'янюк О.Й., 2014

губернії (від Овруцького повіту на сході – до Володимир-Волинського повіту на заході). Ця обставина, як згодом стане зрозумілим, визначила ставлення місцевого волинського населення не лише до війни з усіма її виявами, але й до військово-політичних процесів пізнішого періоду – у добу Української національної революції.

Ще однією особливістю Волинського краю в передвоєнний рік стало насичення його теренів, особливо західних повітів, регулярним військом Російської імперії. Згодом ці ж райони потраплять у першу хвилю мобілізаційних заходів імперії Романових, що вже за півроку від початку війни негативно вплинуть на баланс чоловічого і жіночого населення краю.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз попередніх досліджень утверджує в думці, що більшість аспектів регіонального значення не піддавалося широкому вивченню ні в радянську добу, ні в період новітньої Української держави. Схематичні відомості про передвоєнний стан Волинської губернії зустрічаємо в працях О. Соловйова, І. Оксенчук, Б. Прищепи, Р. Оксенюка, Б. Заброварного, О. Михайлюка [1]. Однак напрацювання науковців у цій царині залишили прогалини, одну з яких спробуємо вивчити в пропонованій статті.

З огляду на стан розробки даної проблеми *метою статті* є визначення місця Волинської губернії у всеросійських військовопідготовчих процесах напередодні Першої світової війни, дослідження особливостей розвитку волинського регіону в передвоєнні роки.

Волинська губернія, яка розташувалася на заході Російської імперії, напередодні Першої війни була малонаселеним, аграрним, економічно та політично відсталим регіоном. Найбільші міста (Житомир, Рівне, Новоград-Волинський, Ковель) розташовувалися вздовж залізничних колій, які, окрім іншого, створювали сприятливі умови для зростання там товарно-грошових відносин. Крім того, в губернії нараховувалося 134 містечка і 9682 інших населених пунктів [2, с.606].

У 1913 р. населення Волинської губернії за даними Волинського губернського статистичного комітету, сягнуло 3 873 125 осіб [3, с.2]. Переважна більшість з них проживала в сільській місцевості – близько 75 %. Натомість міського населення було 21,4 % [4, с.95]. Робітників на Волині у цю пору налічувалося лише 25,5 тис. осіб [5, с.19]. У передвоєнний рік працювало 104 дрібних підприємства з 1300 робітниками. Отож, не дивно, що в усіх довідниках того часу Волинська губернія подавалася як аграрна. Тут була найнижчою заробітна плата в державі: 64 крб для чоловіків і 40 крб для жінок, що були зайняті на роботах у сільському господарстві. У деяких панських маєтках, розташованих у поліських землях, заробітна плата була ще мізернішою. Нерівномірний розподіл земель між великими і малими землевласниками спричинив до поширення хутірського господарства на Волинському Поліссі.

Щодо волинської інтелігенції в останні передвоєнні роки, то її кількісні та якісні показники лише підтверджують попередні зауваги. Вона мала чітке капіталістичне спрямування за професійним складом. Розвиток капіталістичних відносин у тих проявах, які вони мали на Волині, засвідчив, що найперше до прошарку інтелігенції можемо віднести представників технічних (через розвиток промислового виробництва у східних повітах Волині й шляхів сполучення) та фінансових (через розвиток торгівлі й кредитно-банківської системи) професій. Звісно, що така інтелігенція не могла повною мірою перейнятися ідеями українства. Волинська інтелігенція була в основному двомовною, при чому україномовна, як правило, зосереджувалася в сільській місцевості, російськомовна – в містах. За тих обставин, коли міська інтелігенція була більш громадянсько активна, саме вона несла в народні маси російську мову, російську культуру й російські звички.

Найменшою соціальною одиницею, яка представляла інтелігенцію на Волині у передвоєнний час, була група науковців, митців і педагогів. Представники цих професій апріорі мають формувати сталі національно-свідомі погляди

свого оточення. Однак ситуація у Волинській губернії складалася таким чином, що наукових й мистецьких осередків практично не було. Ті поодинокі культурно-мистецькі та просвітницькі товариства закривалися або переслідувалися місцевою владою. Імперський прес чинився і на засоби масової інформації, й періодичні та неперіодичні україномовні друковані видання. Так, в Житомирі у 1911 р. було заборонено видавати українські часописи, конфісковано багато книжок, брошур, журналів, виданих українською мовою. У 1912 р. закрито «Просвіту» в Житомирі з формулюванням «за шкідливу діяльність» [6, с.88].

Тому можемо стверджувати, що в останній передвоєнний рік Волинська губернія, перебуваючи в складі Російської імперії, була цілковито залучена до всіх суспільно-політичних, соціально-економічних й ідеологічних процесів, які мали місце в державі. Волинь стала «гвинтиком» імперської системи, що яскраво підтверджується відомостями, наведеними автором вище.

Із наближенням війни Волинська губернія як одна з прикордонних стає своєрідним полігоном для виявлення стану й відпрацювання мілітарних потуг Російської імперії: територія краю поступово наповнюється російськими військами, відбувається їх концентрація вздовж німецького й австро-угорського кордону, проводяться навчання з мобілізації місцевого населення. Остання заувага визначалася тим, що мобілізаційний тягар перших місяців війни мав упасти на прикордонні повіті. Адже за домовленостями з країнами Антанти Російська імперія зобов'язувалася мобілізувати до 15-го дня призову 800 тис. бійців.

Показовими у цьому сенсі були результати перевірки мобілізаційної готовності управління Володимир-Волинського повітового військового начальника підполковника Фон-Зауервейда, проведеної у квітні 1914 р. Упродовж 9 днів комісія вивчала ступінь підготовленості місцевого військового апарату до здійснення мобілізаційних заходів у разі початку війни – спочатку формування команд запасних, потім формування з них команд ратників. Результати

роботи комісій з перевірки мобілізаційної готовності у прикордонних повітах Російської імперії були обговорені у Брест-Литовському в квітні поточного року. Окрім Володимир-Волинського повітового військового начальника в роботі засідання брали участь ще 17 працівників його апарату.

У звіті, підготовленому комісією 17 квітня 1914 р., зазначалося, що необхідно спростити схему мобілізації, тому що це «для прикордонних частин й повітів має суттєве значення, а інколи може стати й насущно необхідним» [7, л.15зв]. Щодо професійної діяльності Володимир-Волинського повітового військового начальника підполковника Фон-Зауервейда, то комісія визнала її успішною, зазначивши, що він «всі розпорядження віддавав спокійно, планомірно, що свідчить про достатню його підготовку до своєї справи» [7, л.16].

Мобілізаційні та інші військові приготування Російської імперії не залишилися поза увагою її ворогів. Так, австрійська преса протягом 1913-1914 рр. неодноразово піднімала питання військового потенціалу Росії, боєздатності її армії, становища у прикордонних повітах. Газета «Armme Blatt» писала: «Триваючі цілі місяці озброєння й військові приготування Росії вздовж німецької та австрійської кордонів викликають не розуміння не за одними лише чорножовтими стовпами. Російські газети не подають необхідних пояснень цим заходам» [8, с.31].

Російський генеральний штаб вивчав військові потуги ймовірних ворогів задля визначення стратегії забезпечення цілісності західних кордонів імперії, збереження військового потенціалу російської армії в західних повітах у разі несподіваного нападу ворожих армій на ці території. Так, 10 квітня 1914 р. в головному управлінні генерального штабу російських військ була складена «Записка про сили та ймовірні плани наших західних противників за даними станом на 1 березня 1914 р.», в якій Німеччина та Австро-Угорщина визначалися головними противниками Росії [9, с.6]. Усі інші європейські країни розглядалися як ситуативні вороги, війська яких будуть розпорошені по фронтах.

Найбільш підготовленою до майбутньої війни видавалася Німеччина. Згідно з її воєнною доктриною стратегія бойових дій розроблялася на два фронти – російський та французький. Укладення військового союзу з Австро-Угорщиною дозволяло Німеччині зосередити більше своїх військових сил на західному театрі бойових дій. До такої думки прийшли й у головному управлінні генштабу російських військ. Дещо менше сподівань покладалося спочатку на Італію, а згодом і на Туреччину.

У результаті німецької експансії на схід Європи планувалося провести німецьку колонізацію російських земель з метою розширення життєвого простору для німців та доведення пріоритету німецької нації над іншими. Новітні дослідження Ф. Фішера й О. Федюшина переконують, що німецький уряд ще до початку Першої світової війни мав конкретний план щодо українських земель, а відтак, і Волині. Суть плану полягала у створенні кількох буферних держав, тісно пов'язаних з Німеччиною відносинами в політичній, військовій, економічній та культурній сферах [10, с.28]. Частково цей план був реалізований в 1918 р., коли за результатами Брестського договору німецька присутність в Україні компенсувалася урядом УНР (згодом – Гетьманом Скоропадського) сільськогосподарськими продуктами й сировиною, яка, насамперед, вивозилася з територій Волинської та Подільської губерній.

У загарбницькі плани Австро-Угорщини входило захоплення частини прикордонних земель Волинської й Подільської губерній. Однак до початку Першої світової війни якихось реальних планів щодо території Волині в Австро-Угорських політичних діячів не було. Їхня «східна» політика на цьому етапі повністю узгоджувалася з німецькою. Тому Австро-Угорщина, допоки не захопила західні повіти Волинської губернії, не претендувала на збільшення своїх територій за рахунок Волині, Холмщини й Поділля.

Російський генеральний штаб, покладаючись на отримані розвідувальні дані, передбачав напрямки наступу австро-угорських військ з території Східної Галичини на

лінії Седлець – Брест – Кобрин [9, с.10]. Для прикриття головного напрямку удару австро-угорці повинні були вести бойові дії у напрямку Дубно – Рівне, з тим, щоб відтягти на себе війська Київського округу.

Російським командуванням було розроблено план реконструкції оборонних рубежів на західному кордоні держави, до якого включено побудову укріплень на території Дубно-Рівненського вузла. Однак через брак коштів для проекту та визначення нових військово-інженерних пріоритетів даний укріпрайон залишився непереоснащеним. Як показав початковий етап Першої світової війни, напрямок наступу австро-угорських військ був зміщений, в результаті чого театром бойових дій стали західні повіти Волинської губернії, а Дубно-Рівненський укріпвузол своїх функцій не міг виконати повною мірою.

Згідно з планом генерального штабу російських військ, який пройшов узгодження з відповідними структурами Франції та Англії, передбачалося одночасно розпочати бойові дії на Західному (французькому) та Східному (російському) фронтах, з тим щоб змусити німецьку армію вести бойові дії на два фронти.

На Східному фронті передбачалося розгорнути в бойовому комплектуванні російські війська на 15-й день проведення мобілізаційних робіт. На території Волинської губернії повинна була розташуватися ровенська група військ Південно-Західного фронту, до складу якої увійшла 3-тя армія на чолі з генералом від інфантерії М. Рузьким. Вона займала фронт на лінії Луцьк – Кременець чотирма армійськими корпусами та чотирма кавалерійськими дивізіями [11, с.82]. В районі Ковеля розташувалися військові частини 5-ї армії (командарм – генерал від кавалерії П. Плеве).

Отож, країни Антанти і Троїстого союзу планомірно готувалися до бойових дій. Російський генеральний штаб не передбачав проведення активних бойових дій на території Волинської губернії. Їй відводилася роль прифронтового й водночас тилового району, де після початку бойових дій

мали розміщуватися найближчі ресурсні запаси. Водночас, Волинська губернія стала активним суб'єктом у планах Київського військового округу, до складу якого вона (окрім Володимир-Волинського й Ковельського повітів, які були в складі Варшавського військового округу) увійшла у 1907 р.

Географічне розташування Волинської губернії по відношенню до районів бойових дій у майбутній війні визначило кількість та місця дислокації військових підрозділів російської армії. Напередодні Першої світової війни на теренах краю розмістилося потужне ударне угруповання, що налічувало чотири піхотні і чотири кавалерійські дивізії, з частинами забезпечення. У першому ешелоні перебував XI армійський корпус у складі 11-ї (41-й Селенгінський, 42-й Якутський, 43-й Охотський, 44-й Камчатський піхотні полки, 11-та артилерійська бригада) й 32-ї (125-й Курський, 126-й Рильський, 127-й Путивльський, 128-й Старооскольський піхотний полки) дивізій.

Фактично в останні передвоєнні місяці розквартирування частин імперського війська майже не змінювалося. Зміни, які відбувалися, стосувалися кількісного складу окремо взятих частин та розміщення військових на орендованих квартирах.

У губернському місті з розквартированих тут військових частин найчисельнішими були: 5-та піхотна дивізія IX армійського корпусу (штаб дивізії, 17-й піхотний Архангельський, 19-й піхотний Костромський, 20-й піхотний Галицький полки, 5-та артилерійська бригада) [12], 9-й драгунський Казанський полк [13, с.518]. Окремі піхотні полки стояли в повітових містах Волинської губернії – Кременці, Острозі, Ізяславі, Новограді-Волинському, Рівному. Так, у Новограді-Волинському квартирувався 18-й піхотний Вологодський полк [13, 487]. У Рівному розташувалися: штаб XI армійського корпусу, штаб 32-ї піхотної дивізії, 125-й Курський, 127-й Путивльський, 128-й Старооскольський піхотні полки дивізії [13, с.492],

32-га артилерійська бригада, 21-й саперний батальйон. У Дубно – штаб 11-ї кавалерійської дивізії, 11-й драгунський полк, 11-й уланський полк, 11-й гусарський полк, 12-й Донський козацький полк, 11-й кінно-артилерійський дивізіон.

З прикордонних повітів найбільше військових було зосереджено в Луцьку, Дубні, Володимирі-Волинському, Ковелі. Розселені вони були у містах і у передмістях; як у казармах, так і у приватних домовласників.

Так, у Володимирі-Волинському дислокувалися: 7-й гусарський Білоруський полк імені імператора Олександра I (командир – полковник П. Суковкін), 11-й Донський козацький полк графа Денисова (командир – полковник Г. Кочконогов), 68-й лейб-піхотний Бородинський полк імператора Олександра III (командир – полковник А. Тумський), 13-та кінно-артилерійська батарея (командир – підполковник Б. Левицький) [14, 395-495]. У Ковелі – 67-й піхотний Тарутинський Великого герцога Ольденбургського полк [13, с.490], штаб 7-ї кавалерійської дивізії, 7-й драгунський Кінбурзький полк [13, с.518].

У Луцьку розміщувалися: штаб 11-ї піхотної дивізії XI армійського корпусу, 43-й піхотний Охотський полк, 44-й піхотний Камчатський полк, 11-й гусарський Ізюмський генерала Дорохова полк [15, л.544-544 зв]. У Дубні – 41-й піхотний Селенгінський полк 11-ї піхотної дивізії [13, с.488], 11-й уланський Чугуївський полк. У Кременці – 42-й піхотний Якутський полк цієї дивізії, 11-й драгунський Ризький полк.

Щодо безпосереднього розквартирування, то покажемо розміщення нижчих чинів військових частин в м. Луцьку. Так, протягом 1912–1914 рр. в міру збільшення особового складу 43-го піхотного Охотського полку, крім міських казарм, відведених для 14-ї роти, і кулеметної команди, орендовано три будинки домовласника Шойхета і п'ять будинків Баргмана для нижчих чинів 13-ї роти, приміщення домовласника Бойка та будинок Лрмача для нижчих чинів 10-ї роти, приміщення Кнехта для особового складу 12-ї роти, приміщення Деберта для 135 осіб нижчих чинів 9-ї роти, будинки Клігера для солдатів 11-ї роти [15, л.544-548].

Згодом доукомплектування 43-го піхотного Охотського полку спонукало Луцьку міську думу орендувати додаткові приміщення у лучан: домовласника Байга для розквартирування нижчих чинів 7-ї роти, лікаря Хайта для 130 осіб 12-ї роти, будівлі домовласника Крігера для розселення 45 осіб 11-ї роти, 60 чоловік 16-ї роти, 50 осіб 9-ї роти [16, л.157-173].

Нижчі чини 44-го піхотного Камчатського полку спочатку розмістилися в будинку Гуна (146 осіб), будинках Пінчука (146 осіб з 13-ї роти і 222 нижчих чинів 14-ї роти), казармі Євелевича (56 нижчих чинів кулеметної команди), приміщеннях Пішеля в с. Теремно (дві перші на півроти 10-ї та 11-ї роти) [15, с.544-548]. Згодом для потреб полку було ще орендовано приміщення домовласників Кантора, Лосинської, Міцкевича, казарми в передмістях Вулька і Красне [16, л.177; 184; 201].

Гусари 11-го Ізюмського полку розквартирувалися в луцьких домовласників, в с. Теремно та навколишніх селянських будинках. У 1914 р. для особового складу 11-го Ізюмського полку додатково були орендовані приміщення на Красному та будинки лучан К. Зінченка, П. Рибчинського, Е. Телельбойма, Ф. Мариша, Ц. Власової, В. Ластовської.

Аналогічною була специфіка розміщення нижчих чинів, штабів, шпиталів та господарських підрозділів в інших повітових містах Західної Волині. Місцева влада без особливого ентузіазму орендувала все нові та нові приміщення для потреб армії. Почастішали випадки, коли порушувалися умови оренди як з одного боку, так і з іншого. З початком війни та перерозподілом коштів місцевого бюджету більшість орендних виплат припинилася.

Радикальні заходи російського уряду для насадження своєї антиукраїнської політики на території Волинської губернії в поєднанні зі значною військовою присутністю імперської армії визначали специфіку розвитку волинських земель напередодні Першої світової війни. Перебіг подій останнього передвоєнного року на Волині, статистичні відомості цього періоду дозволяють стверджувати, що Волинський край був максимально залучений до російських військовопідготовчих процесів.

1. *Оксенчук І.* Соціальна структура інтелігенції Волині перед Першою світовою війною / І. Оксенчук, О. Соловійов // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ. – 1998. – вип. 3. – С. 80-82; Прищепа Б.А. Історичне краєзнавство Волині: навч. посібник / Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.; Оксенчук Р.Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861-1939) / Р.Н. Оксенчук. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1970. – 276 с.; *Заброварний Б.Й.* Українське село в роки Першої світової війни: навч. посіб. / Б.Й. Заброварний, О.Г. Михайлюк. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 148 с.
2. *Верменич Я.В.* Волинська губернія / Я.В. Верменич // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол. В.А. Смолій та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А-В. – 2003. – С. 606.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛУ). – Ф. 760. – Оп. 1. – Спр. 46.
4. *Прищепа Б.А.* Історичне краєзнавство Волині: навч. посібник / Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.
5. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Волинська область / Голова редкол. І.С. Клімаш. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. – 748 с.
6. *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новітні часи / В. Дорошенко. – Відень: «Союз визволення України», 1917. – 205 с.
7. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 500. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. Сведения об Австро-Венгерской армии. Издание Штаба Киевского военного округа. – К.: Типография штаба Киевского военного округа, 1913. – 36 с.
9. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Часть I. Период от объявления войны до начала сентября 1914 года / Составил Я.К. Цихович. – М.: ВВРС, 1922. – 238 с.
10. *Федюшин О.* Украинская революция. 1917-1918 / О. Федюшин; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 334 с.
11. *Зайончковский А.* Мировая война. 1914-1918 гг.: в 3 т. / А. Зайончковский. – М.: Воениздат, 1938. – Т. 1. Кампании 1914-1915 гг. – 384 с.
12. *Звегинцов В.В.* Русская армия 1914 г. Подробная дислокация. Формирования 1914-1917 гг. Регалии и отличия [Электронный ресурс] / В.В. Звегинцов. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Lib/A/3.doc>.
13. *Залесский К.А.* Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь / К.А. Залесский. – М.: Вече, 2000. – 576 с.
14. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1913. – 548 с.
15. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 215.
16. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 873.

Надійшла до редакції 02.02.2014 р.

Рецензент: *А. І. Харук*, доктор історичних наук, доцент, зав. кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Демьянюк А. И.

ВОЛЫНСКАЯ ГУБЕРНИЯ ВО ВСЕРОССИЙСКИХ ВОЕННО-ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ НАКАНУНЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье анализируются главные тенденции развития Волынской губернии в последний предвоенный год, рассматриваются события, имевшие место на территории Волынского края накануне Первой мировой войны: насыщение региона воинскими частями, проведения мероприятий по проверке мобилизационной готовности волыньских уездов, подготовке населения края к предстоящей войне. Обращено внимание на предвоенную дислокацию воинских подразделений на территории Волынской губернии.

Ключевые слова: Волынь, Волынская губерния, мобилизация, Российская империя, Первая мировая война, вооруженные силы.

Demianiuk O.

VOLYN' REGION IN OMNIRUSSIAN MILITARY-PREPARING PROCESSES ON THE EVE OF FIRST WORLD WAR

The main tendencies of Volyn' region's development in the last year before the War are under the scope of analysis in the article. The author examines actions which took place at the territory of Volyn' region before the First World War – troops' concentration in the region, holding studies of mobilizational readiness of Volyn' districts, preparing of local population to forecasted military disasters. The dislocation of Russian empire's troops at the territory of Volyn' region is marked.

Key words. Volyn, Volyn' region, mobilization, Russia empire, the First World War, armed forces.